

FEHÉR ISTVÁN

„MOST VÉRES ÉLETEMMEL KAPUT NYITOK”*Gérecz Attila szökése – és édesanyja Elküldetlen levelei*

VALAMIÉRT A SZEMÉLYES történeteken keresztül értjük meg a történelmet. Ezek nélkül vissza tudjuk ugyan mondani a leckét, de ettől közösséget még nem alkotunk. A második világháborút megelőző politika- és köztörténeti hangsúlyú történelemoktatás be kell lássuk, hogy hagyatkozott, hagyatkozhatott arra, hogy az idősebb generációk otthonaikban plasztikussá teszik a közoktatásban résztvevő gyermekeiknek, unokáiknak a magyar múlt jeleneteit. Mára azonban több szempontból megváltozott a helyzet – ezekből kettő különösen fontos. A generációk ma egyrészt nem állnak egymással szóba olyan természetességgel – ha egyáltalán megteszik ezt –, mint akár csak a legutóbbi információtechnológiai korszakhatár, a kütyüforradalom előtt. Másrészt a 20. századi történelmünket legkevesebb három generáció nem tudta átbeszélni egymással. Nézőpontokra szakadtunk, nincs már egyetlen, osztatlan történelmünk. Tagozatok vannak saját narratívákkal, elhallgatott traumákkal, és a meggyengült, felbontott generációs láncolatba forrasztott súlytalan, meghamisított történeti értelmezésekkel. Oldódik tehát a nagycsaládi kötelék, s vele együtt a nemzeti is. (Ezért a köztudomáság csak hatalmas forrásból megvalósítható történelmi filmek megalkotásának joga messzemenően több, mint napi közügyi kérdés. De ez messzire vezetne, így maradjon csak felvetés.) Erre a helyzetre lehet egy értelmes válasz az úgynevezett „mikrotörténelem”. A mikrotörténelem mint kisközösségi- és mint nemzetstratégia.

Ha a '30-as, '40-es években született generáció már nem lesz köztünk, nem lesz senki, aki a második világháború és a Rákosi-éra embert próbáló atmoszféráját, családi tragédiáit, a külföldre szökések és bebörtönzések miatt szétszakadt családi kötelékeket, a tehetség megalázását, a munka megcsúfolását, a remények erőszakos elvételeét családi közelségből, a személyesség megrendítő, átformáló erejével meglevenítse, elmesélje nekünk. Ezért igen nagy szükségünk van az olyan történeti kiadványokra, ahol a szerzők a személyességet a lehetséges mértékig átmentik műveikbe, és munkájuk során leginkább az átélhetőséget, a szélesebb körben megismerhető, elbeszélhető élményanyag feltárását, a magyarság múltat jelennel egybefoglaló lelki közösségének megélhetőségét célozzák. Hozzá kell azonban rögtön tennünk, hogy a személyességet, a generációk közötti közvetlen érintkezést ugyan nem pótolhatja teljes mértékben, de egy dokumentumokkal arányosan ellátott, jól megszerkesztett egyéni- és családtörténet olyan tanulságokkal is szolgálhat – pont a távlatosság és a közvetettség miatt –, melyeket a nagyszüleinkkel, szüleinkkel való beszélgetésekből esetleg már nem tudtunk volna leszűrni. Tudjuk, hogy a málenkij robot, a háború, a fogolytáborok, a Rákosi Mátyás és Péter Gábor börtöneinek poklaiból hazatérők, valamint a Budapest ostromának és a vidék szovjet megszállásának borzalmaival közeli átélt traumái sok esetben intim családi körben is kibeszélhetetlenek maradtak. A korszak élethűen megrajzolt történelmi háttére elé, személyes élességre állított ábrázolások, a nem akadémikus kuriózumként, hanem társadalmi szolgálatként megírt mikrotörténelem tehát abban lehet segítségünkre, hogy a családon belül elmond-

hatatlant ugyanazzal vagy közel ugyanazzal a személyes intenzitással elmondja. A kutató felelőssége ebben értelemszerűen nehezen túlbecsülhető.

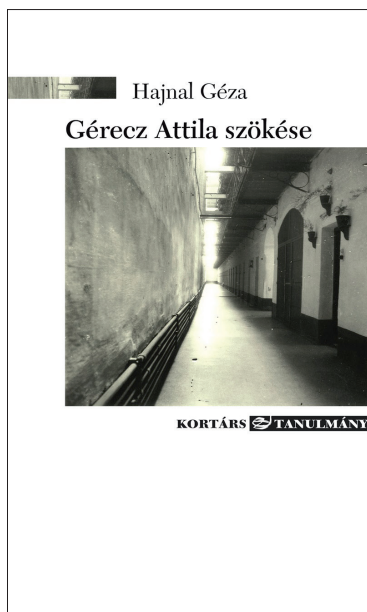
Az általános alannyal vagy a névtelenek csoportjával nem lehet együttérezni, csak azzal, akit közelebbről ismerünk. A pesti sráckokat tiszteljük ugyan, de amíg arcaikat nem látjuk, nem kerülhetünk közel hozzájuk és az általuk képviselt értékekhez. Csak Mansfeld Péterrel, Pongrátz Gergellyel, Vándor Bélával tudunk kapcsolatot tartani, az ő emléküket tudjuk kultiválni; emléktábláik, szobraik, sírjaik előtt leróhatjuk tisztele-tünket, velük érezhetünk együtt. Ők nem pusztán csoportok megszemélyesítői vagy reprezentánsai bárminek, nem valamiféle átlagértékei a történelemnek, hanem kárvalotjai, hősei annak, akiknek leszármazottai köztünk élnek.

1956 komor háttere előtt egy másik ilyen jól kivehető arc Gérecz Attiláé, akiről idén újabb figyelemreméltó kötet jelent meg a Kortárs Kiadó gondozásában. Hajnal Géza munkája látszólag műfaji rokonságot mutat a posztmodern dokumentumregénnyel, ám a *Gérecz Attila szökése* egy irodalomtudományos felkészültséggel megírt életrajzi mű – egy, a történelemben mélyen beágyazott életművet hátrahagyott költőről, annak édesanyjáról, illetve kettejük kapcsolatáról. A hasonló témákat megjelenítő fikciós regények keltegetett izgalmánál valódibbat, mélyrehatóbbat kínál, amennyiben a mindannyiunk 20. századi családtörténeteiből megismert tragédiák a tudatunkban újra berezonálnak az olvasottaktól.

De ha tetszik, nevezhetjük az említett mikrotörténelem egy eklatáns példájának is, mely egy váci börtönből megszökött költő szerzteágazó történetét dolgozza fel 1954-ből. Akárhogy is, a népszerűsítő irodalomtól nem ózdkodik, hiszen magabiztosan integrálja annak stílusát anélkül, hogy kutatási tárgyának komolysága csorbát szenvedne – sőt, azt lehet mondani, hogy a téma megtalálta a maga méltóságát egy szigorúan tudományos keretből kiemelve, egy komolyra hangolt, az antik életrajzokéra emlékeztető ismeretterjesztő stílusban. Pedig a túlzás nélkül lebilincselően izgalmas szökéstörténet esetében ennél szórakoztatóbb, kalandlektűrösebb regiszterek is megkísérthetnek egy olyan szerzőt, akinek saját témájával nem ilyen bensőséges a kapcsolata.

A műben bírósági jegyzőkönyvek, Gérecz Attila és a tanúk vallomásai, határozatok, a vádirat, a költő levelei és saját szökéséről írt elbeszélő jellegű, de líraisággal telített hosszúverse, végül édesanyjának Attilához írt több mint ötven oldalas, a fia szabadulását megelőző hónapokban papírra vetett, soha fel nem adott levelei olvashatók. (Gérecz Attilát 1956. november elsején szabadította ki a forradalmárok egy csoportja a Budapesti Gyűjtőfogházból, majd pár szabadságban eltöltött nap és gyermekkori szerelme, Drechsel Mária eljegyzése után fegyvert ragadott a szovjet invázió erői ellen. November 7-én érte a halálos sorozatlövés egy szovjet tankból a Klauzál és a Dohány utca kereszteződésénél. Báthy Irén 1956. október 21-én írta meg utolsó elküldetlen levelét.) Így különböző irányokból ugyanazon a momentumokon újra és újra áthaladnak az irodalomtörténész kerettörténetei, leírásai, a hivatali iratok tartalma, a költő versei és Gérecz Ödönné Báthy Irén levelei. Akár egy posztmodern, nemlineáris dramaturgiával építkező filmben, ahol csomópontokká alakulnak a többször átjárt jelenetek. A szökéstörténet úgy válik igen részletgazdaggá, hogy a részleteknél mégsem ragad le túl sokáig, a nagy képet nem veszítjük el.

A bravúros, hidegen kitervelt, majd nagy lélekjelenléttel véghezvitt, drámai fordulatokban bővelkedő szökés a kapcsolódó dokumentumok és a történet egyes részlete-

inek tisztázása miatt önmagában is érdekfeszítő olvasmány. Viszont aki olvasta a szerző korábbi kötetét, a *Gérecz-hagyatékot*, az talán ennél is nagyobb várakozással állt neki az édesanya elküldetlen levelei olvasásának. Ez a szöveg hozza igazán közel az utókorhoz a háború utáni két évtized családi tragédiáit, az elfüggönyözött szobákban bujkáló megküzdéseket, a bebörtönzöttek, kivégzettek szüleinek, hozzátartozóinak elharapott szenvedéstörténetét. Az 52 oldalas füzet Gérecz Árpád svájci otthonának pincéjéből került elő, szerzőjének kézírásával és az általa adott eredeti címmel (*Elküldetlen levelek*). A naplószerű levelek helyenként memoárként viselkednek, de általában a három fia közül a legkisebbet, a levél írásakor bebörtönzött Attilát megszólítva beszél el az édesanya, Báthly Irén magára maradásának történetét a családfő, idősebb Gérecz Ödön 1943-ban bekövetkezett hirtelen halálától ifj. Gérecz Ödön, majd Árpád fia külföldre szökésén át 1945, (1948) Attila 1950. december 8-ai

letartóztatásáig, majd követik magányossá vált életének folyását 1956. október 21-éig. A levelek visszaemlékező és a szinkron eseményeket, börtönlátogatásokat leíró részeitől is egy határozott, erős, de a fiaival és férjével végtelenül szerető, a családjának összetartásáért bármilyen áldozatra kész, művelt, nemesi származású asszony és egy nagy akaraterejű, „mufurc”, de barátai és szerettei között derűs, őszinte, sőt nyers jellemű fiatal fiú alakja rajzolódik ki. Egy megmosolyogtató epizódban Attila kamaszkori alakjára így emlékezik vissza édesanyja: „Leplezetlen őszinteséggel beszélte minden érzelmedről, olykor túl őszintén, és mások előtt is, ami néha kínosan hatott. Pl. egyszer Gizi néni, a református papné előtt ebédelés közben ilyen szavakra fakadtál: »Anyám, tavasz van, és én párzási vágyat érzek!«”

A belsőleg a fiával szinte állandó párbeszédben álló, elhagyatott özvegy távoli együttérzése, ragaszkodása helyenként szívbemarkoló. Ennek a dialogikus tudatnak megdöbbentő paradoxona, hogy a megszólított személlyel csak távollétében lehet őszinte, valójában csak ekkor tárulkozhat fel neki, mert a kommunista börtönökben működtetett beszélőkben – ahol anya és fia találkozhatott pár percre – a fogvatartottat és hozzátartozóját nem csak egy fizikai rács választotta el egymástól, de az őszinteségnek egy ennél sokkal fájóbb, könyörtelen tilalma is. Erről így ír Báthly Irén: „én úgy láttam, hogy [...] megviseltebb vagy, a szemedből hiányzott a derű, és idegesség vibrált a tekintetedben. De erről nem lehetett ott beszélni. Megfeszített önfegyelemmel kellett majdnem közömbös, előre betanult családi híreket mondani. Emlékszem, a szám görcsöt kapott, alig bírtam összeszedni magam annyira, hogy megszólaljak. Kerülni kellett minden elérzékenyülésre vezető szót, nehogy feltörjön a torkomat szorító sírás. Kapkodva beszélni, rettegni a beszélő végét jelző kiáltásokat és elválni azzal a szorító érzéssel, hogy nem mondtam semmit.” A “beszélő” az egész Rákosi-korszak egyik jel-

képe. A beszélő, ahol mindent lehetett, csak egymással beszélni nem. Ahol egy őszintén elszuttogott szó is a legalább egymás testi közelségéből vigaszt merítő, elnémitott kapcsolattartás végét jelenthette hosszú időre. A leginkább szeretett legkisebb fiával így 1950-es letartóztatását követően már csak a szabadság pár napján beszélhetett őszintén a vele együtt szenvedő édesanya. Az evangéliumi párhuzamra, Mária kompassziójára ő maga is céloz: „Attilám, ha van golgotajárás, a beszélő az!” Helyenként szembetűnő a stílári hasonlóság az archaikus népi énekek Fájdalmas Anyjának Szent Fiát sirató, annak szenvedéseit leíró panaszaival.

Végül külön említést érdemel egy tényező, az irodalomtörténész munkája, mely nem merül ki a témában megjelent szakszövegek feldolgozásában és a gyűjteményi kéziratkutatásban. A hagyaték után idegen országokba utazik, felkutatja és felveszi a kapcsolatot a Gérecz Attila életében szereplő személyekkel és azok leszármazottaival. Mindezt bármilyen csekélynek tűnő részletért megteszi, ami a munka későbbi fázisában, az összefüggések szélesebb panorámájában esetleg nagyobb jelentőséget nyerhet. Fontos tehát a fentiekhez hozzátenni, hogy nem csak a megrázó dokumentumok, Gérecz Attila és Báthly Irén jellemének nagysága, de Hajnal Géza kutatómunkájának mélysége és szélessége, energiája, alázata, és okosan alkalmazott szerkesztői elvei is hozzájárulnak a maradandó olvasmányélményhez, melyet nem zavar meg az irodalomtörténész értelmezési iskolák közül ide vagy oda szavazó megfelelési kényszere, a témát kihasználó hozzáállása. Ez első ránézésre kevésbé feltűnő a téma érdekessége miatt, s csak később látható be, hogy a regényesség önmagában még korántsem szavatolja, hogy az érdeklődő laikus és az irodalomtörténész számára is érdekfeszítő, gondolatébresztő, az olvasóban sokáig visszhangzó műről van szó.

(Hajnal Géza: *Gérecz Attila szökése. És édesanyja Elküldetlen levelei*. Budapest, Kortárs, 2024. 172 oldal.)